
SZEBELÉDI ZSOLT

Az *aut* jelentése Szerémi György emlékiratában

Szerémi György 16. század közepén írt *Epistola de perdicione regni Hungarorum* című latin nyelvű műve számos szokatlan nyelvi jelenséget tartalmaz. Ezek közé tartoznak a nyelvi hungarizmusok, amikor egyes szavak vagy szókapcsolatok olyan tükkörfordítások, amelyek idegenek a latin nyelv szellemétől, és így azok kizárólag a magyar nyelv alapján értelmezhetők. Jelen rövid tanulmányban a 'vagy' jelentésű latin *aut* szóról bizonyítom be, hogy az bizonyos helyzetben nyelvi hungarizmusként jelenik meg a szövegben.¹

Kulcsszavak: Szerémi György, neolatin filológia, nyelvi hungarizmusok

Szerémi György 16. század negyvenes éveiben keletkezett *Epistola de perdicione regni Hungarorum* című latin nyelvű kéziratával kapcsolatban jogosan merül fel a szövegben esetlegesen felbukkanó nyelvi hungarizmusok kérdése.² Noha valóban találunk a latinba ágyazva olyan latinizált magyar szavakat, illetve olyan szókapcsolatokat, amelyek a nem magyar anyanyelvűek számára érthetetlenek és így nyelvi hungarizmusnak tekinthetők, az is igaz viszont, hogy a meghatározás tekintetében minden esetben nagy körültekintéssel kell eljárunk, sokszor ugyanis az első ránézésre nyelvi hungarizmusnak látszó szókapcsolat valójában éppen a latin nyelvből honosodott meg a magyarban, vagyis az irány éppen fordított. Korábbi cikkeimben már bemutattam egy közmondást, amely a latinból került át a magyar nyelvbe, illetve a középkorban és a kora újkorban is magyarul használt kollokáció latin ere-

¹ A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, FK – 137616 számú, *A magyar romlás krónikája* című projektjének támogatásával készült.

² Az egyetlen kéziratós példány az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található Fol. Lat. 4020 jelzet alatt. A korlátozottan használható kiadását még Wenzel Gusztáv adta ki 1857-ben: SZERÉMI (1857).

detét is kimutattam.³ Ebben a rövid tanulmányban a Szerémi által használt *aut* kötőszó jelentéseit fogom röviden áttekinteni, és ez alapján egy valódi nyelvi hungarizmust is azonosítok a szövegben.

A magyarul ‘vagy’ jelentésű *aut* latin kötőszónak számos árnyalata létezik, és igen változatos a használati köre. Alapvetően azonban a latinban, éppen úgy, ahogy a magyarban is két vagy több fogalom, illetve dolog közti választás lehetőségét jelöljük vele.⁴

Ha fellapozzuk a ‘vagy’ szónál a *Magyar értelmező kéziszótárt*, egy rendkívül hosszú szócikkkel találkozunk benne, és láthatjuk, hogy a jelentése alapvetően az, amit fentebb megállapítottunk, de árnyalatok tekintetében még a latinnál is színesebb képet kapunk.⁵ Van viszont egy olyan sajátos magyar jelentése is, amely véleményem szerint Szerémi latin szövegében is megjelenik, és ez alapján – ahogy lentebb bizonyítom – az *aut* bizonyos esetekben nyelvi hungarizmusnak tekinthető az *Epistolában*.

Mivel egy rendkívül gyakran használt, fontos kötőszóról beszélünk, nem meglepő, hogy számos esetben találkozhatunk vele Szeréminél. Ezek az előfordulások többségében megfelelnek a bevett latin jelentéseknek. Az *aut* állhat a szövegben egymagában két dolog elválasztásaként: *atamen solumodo habuisset maiestas unum ferculum de aviculis aut de ferenis*. („De csak lett volna felségednek egy fogás szárnyasokból vagy vadakból!”)⁶

Természetesen a latinban gyakran használt kettős kötőszóként is megjelenik ‘akár ... akár’ jelentéssel: *Iste latro quidem nil curabat de nobilissima arce Nandoralbensi, ut edificium faceret de coperluris aut de victu alimoniarum aut pixides abundaret in ea nil, sed ad perdendum promisserat*. („Ez a lator azonban semmit sem törődött a híres Nándorfehérvárral,

³ SZEDELÉDI (2015).

⁴ ‘*aut*’ szócikk: MKLSz.

⁵ MÉK hozzáférés: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/v-51E41/vagy-520F4/>. (2022. 04. 25.)

⁶ Fol. Lat. 4020, 50^r; SZERÉMI (1961: 124).

hogy építkezéseket végeztetett volna a tetőn, *akár az élelmet akár a puszkákat szaporította volna benne.*)⁷

Szerémi különösen szerette, és talán ebben a formában jelenik meg legtöbbször a szövegben, amikor egy adott mondatban leírt állítás ellentétét akarja kifejezni *aut non* formában: *Postea consilium inierit cum consiliariis suis, quod si debet urgere arcem aut non.* („Azután tanácsot tartott tanácsosaival arról, vajon *fel kell-e gyújtania a várat, vagy nem.*”)⁸ Ugyanerre példa: *qui crassaverat se ipsum, et me interrogabat prius dominus vavoda, quod si esset probus aut non.* („aki felhízlalta magát; de előbb engem kérdezett meg a vajda úr, vajon *alkalmas-e, vagy nem.*”)⁹

E fenti példák egyáltalán nem különösek, teljesen beleilleszkednek az ókori és a középkori latin nyelvhasználatba. Van néhány különösebb szövegrész azonban, szám szerint három, ahol az *aut* számnév mellett jelenik meg. Az első ilyen, amikor mintegy tíz hajdúval felfalatták a parasztháború vezérét, Székely Györgyöt: *Posthec, qui captivi tenebantur, bubulci, id est, bayduk aut decem circumdantes et exuere fecerunt nudum et cum bubulcis predictis ad devorandum compellebant.*¹⁰

A másik két szöveghellyel Buda németek általi 1530-as ostrománál találkozhatunk. Először Szerémi leírja, hogy körülbelül tíz hordót vízzel töltöttek meg: *Aut decem* (sc. *dolea*) *inpleveramus et sic potum tribuimus.*¹¹ Nem sokkal később pedig egy összecsapás során az olvashatjuk, hogy körülbelül tíz török állt fenn egy szemétdombon a váron kívül: *Turci quidem stabant super extra ianwam, id est, in zemet aut decem et in manibus nil gestabant defendiculum.*¹²

Ebben a három mondatban közös, hogy az *aut* számnév mellett áll, annak önmagában vajmi kevés jelentősége van, hogy ez a számnév minden példamondatban éppen tíz. Az érdekes ebben az esetben az *aut* jelentése. Mert ha megnézzük az összes latin szótárt, egyetlen jelentés

⁷ Fol. Lat. 4020, 22v; Itt nem teljesen követtem a JUHÁSZ–ERDÉLYI fordítást, hogy kiemeljem a páros *aut* jelentését.

⁸ Fol. Lat. 4020, 42v.

⁹ Fol. Lat. 4020, 43v; SZERÉMI (1961: 109).

¹⁰ Fol. Lat. 4020, 27r.

¹¹ Fol. Lat. 4020, 92v.

¹² Fol. Lat. 4020, 93r.

sem illeszthető be helyesen a mondatba. Az adott példák esetében ugyanis a magyar nyelvből kell kiindulnunk. A *Magyar értelmező kéziszótár* meghatározásait olvasva könnyen rátalálhatunk a megoldásra, és ennek segítségével le is tudjuk fordítani helyesen az adott mondatokat. A magyar nyelvben nemcsak kötőszóként, hanem népies és bizalmas stílusban határozószóként is használatos a 'vagy' szó. Ebben a kontextusban rögtön első példaként a szótár azokat az eseteket említi, amikor a szó kerek számok, illetve mértéknevek előtt áll, pontosan úgy, ahogy az *Epistola* szövegében is találkozunk vele. Ilyenkor pedig a 'vagy' szót a következőképpen lehet értelmezni: 'nem egészen pontosan', 'megközelítőleg', 'körülbelül', 'mintegy'.¹³ A fenti három forráshely idézése során is, a mondatok előtti magyarázatban a fenti jelentések valamelyikét használtam. Nincs ugyanis másról szó, mint hogy abban a három esetben, amikor számnév előtt áll a 'vagy' az *Epistolában*, azt a magyar nyelvhasználatban előforduló jelentésben kell értelmezni.

Ebből következően az említett mondatokat a fenti sorrendben a következőképpen kell fordítani: 1. Ezután a gulyások, azaz a hajdúk, akiket fogságban tartottak, vagy (=mintegy, körülbelül) tízen körülvették.¹⁴ 2. Megtöltöttünk (ti. hordót) vagy (=körülbelül) tízet, s így inni adtunk.¹⁵ 3. Vagy (=mintegy, körülbelül) tíz török pedig állt a kapun kívül, fenn a szemétdombon, s kezükben nem volt semmi fegyver.¹⁶

A fenti rövid vizsgálat alapján kijelenthetjük, hogy ebben a három esetben az *aut* használata nyelvi hungarizmusnak tekinthető, mivel egyéb, és kiváltképp Szerémi által ismert (szerbhórvát, latin) nyelvekben a 'vagy' ilyen jelentésben nem használatos. Azt ki kell hangsúlyoznom, hogy e rövid cikk esetében az újdonság mindössze a nyelvi hungarizmus tényének megállapítása és alátámasztása. A szöveg korábbi fordítója, Juhász László nyilvánvalóan tisztában lehetett azzal, hogy miként kell értelmezni a szót. Csakhogy Juhász magyar anyanyelvű volt, és egy magyar anyanyelvűek számára készített fordításban nyugodtan válto-

¹³ Ld. 3. jegyzet.

¹⁴ SZERÉMI (1961: 68).

¹⁵ SZERÉMI (1961: 211).

¹⁶ SZERÉMI (1961: 211). Ezzel a mondattal kapcsolatban már érintettem a kérdést egy korábbi cikkemben: SZEBELÉDI (2012).

zatlanul is hagyhatta a ‘vagy’ szót. Nem tévedhetünk azonban nagyot akkor, ha azt feltételezzük, hogy egy nem magyar anyanyelvű, illetve a magyar nyelvet felsőfokon nem elsajátító kutató számára komoly nehézséget jelenthet ennek a három latin mondatnak a pontos megértése.

Források

- SZERÉMI 1857 SZERÉMI György *Emlékirata Magyarország romlásáról 1484-1543*, közli Wenzel G., Pest, 1857.
- SZERÉMI 1961 SZERÉMI Gy., *Magyarország romlásáról*, ERDÉLYI L. – JUHÁSZ L. (ford.), Budapest, 1961.

Felhasznált irodalom

- MKLSZ *A magyarországi középkori latinság szótára: Lexicon medii aevii Hungariae*, kiad. (I–II) BORONKAI I., (III) BORONKAI I. – BELLUS I., (IV) BORONKAI I. – SZOVÁK K., (V) SZOVÁK K., Budapest, 1987–1999.
- MÉK *Magyar értelmező kéziszótár*, BÁRCZI G. – ORSZÁGH L. (szerk.), Budapest, 1959–1962.
- SZEBELÉDI 2012 SZEBELÉDI Zs., *A zemet szó jelentése Szerémi György latin nyelvű művében*, *Magyar Nyelv*, 108 (2012), 470–473.
- SZEBELÉDI 2015 SZEBELÉDI Zs., *Egy közmondás lehetséges forrása Szerémi György Epistolájában*, in: Békés E. – Kasza P. – Lengyel R. (szerk.), *Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon*, Budapest, 2015, 84–90.

The meaning of *aut* in György Szerémi’s memoir

The mid-16th-century Latin Epistola de perditione regni Hungarorum by György Szerémi contains many unusual linguistic phenomena. These include influences of the Hungarian language, where certain words or phrases are mirror translations that are foreign to the spirit of the Latin language and thus can only be interpreted in terms of the Hungarian language. In this paper, I demonstrate that the Latin word aut’s certain appearances in the text are influenced by the Hungarian language.

Keywords: György Szerémi, neolatin philology, Hungarian linguistic influences